

Sonia Czaplewska

ORCID 0000-0002-1908-6559

Uniwersytet Gdański
Wydział Filologiczny

University of Gdańsk
Faculty of Languages

WIZERUNEK MĘSKOŚCI W JAPOŃSKICH PODRĘCZNIKACH DO KLASY PIERWSZEJ SZKOŁY PODSTAWOWEJ

Image of Masculinity in Japanese Elementary School Textbooks

Słowa kluczowe: męskość, wizerunek mężczyzny, Japonia, podręczniki szkolne, szkoła podstawowa

Key words: masculinity, image of man, Japan, school textbooks, elementary school

Streszczenie

Jednym z najważniejszych narzędzi, za pomocą których uczniowie pierwszej klasy szkoły podstawowej poznają świat, są podręczniki szkolne. Informacje zdobyte w okresie dojrzewania mogą silnie oddziaływać na poglądy o rzeczywistości prezentowane na późniejszych etapach życia. Niniejszy artykuł stanowi próbę analizy japońskich podręczników w kontekście zawartego w nich wizerunku męskości. Za materiał badawczy posłużyły książki wykorzystywane od 2015 roku w pierwszym semestrze nauki. Jak pokazują wyniki analizy, obraz męskości zawarty w badanych podręcznikach opiera się przede wszystkim na takich cechach jak rodzinność i opiekuńczość. Ukazany jest zatem nowy wzorzec męskości, który stoi w opozycji do tradycyjnego wizerunku reprezentowanego przez figurę zapracowanego salarymana.

Abstract

One of the most important tools through which first grade students learn about the world is school textbooks. The information gained during this period may have a strong impact on views about reality presented at later stages of life. This article is an attempt to analyze the image of masculinity in Japanese textbooks used since 2015 in the first semester of the first year of elementary school. The results show that the image of masculinity presented in the textbooks is based primarily on such traits as family orientation and caring. As such this image can be classified as a new type of masculinity model, contradicting the traditional model portrayed as busy employee.

Wstęp

Niniejszy tekst stanowi próbę analizy japońskich podręczników do klasy pierwszej szkoły podstawowej pod względem zawartego w nich wizerunku męskości. Jest to zadanie o tyle istotne, że w dobie globalizacji kulturowej zdobywające coraz większą popularność wzorce japońskie (Iwabuchi 2002; Kelts 2006: 16) mogą oddziaływać na inne kultury lokalne.

Wybór podręczników szkolnych jako materiału badawczego powodowany był ich znaczeniem dla rozwoju dzieci. Korzystając z podręczników, uczniowie traktują je jako ostateczny, nie poddający się żadnej krytyce autorytet (Luke, de Castell, Luke 1983). Jak pisze Popow (2014: 76): „są one [podręczniki] jednym z głównym źródłem wiedzy o świecie przekazywanej w szkole, a tym samym, jednym z najważniejszych narzędzi, za pomocą których uczniom wpajane są wzorce postaw”.

Twierdzenie to wydaje się być trafne zwłaszcza w kontekście nauki w japońskiej szkole podstawowej, w której roczny wymiar godzin dla pierwszoklasistów wynosi aż 850 godzin lekcyjnych¹. Na zajęcia, podczas których używane są podręczniki, przeznaczona jest 714 godzin². Co cztery lata Ministerstwo Edukacji, Kultury, Sportu, Nauki i Techniki wydaje nowe listy z podręcznikami zatwierdzonymi do użytku szkolnego (MEXT 2009). Podręczniki rozdawane są uczniom (MEXT 2016) na początku każdego roku szkolnego. Są one bezpłatne, a liczba wydawnictw dostępnych dla danego przedmiotu waha się od dwóch do ośmiu.

Badania nad wzorcami męskości w Japonii

Wielu badaczy zgodnych jest co do tego, że ustalenie japońskiego wzorca męskości jest zadaniem dość trudnym, jednak za dominujący

---

¹ Jest to o ponad 100 godzin lekcyjnych więcej niż w przypadku polskich pierwszoklasistów, dla których ramowa liczba godzin wynosi 20 godzin w ciągu tygodnia szkolnego.

² Ramowy rozkład godzin lekcyjnych: język narodowy – 306 godzin, matematyka – 136 godzin, życie codzienne – 102 godziny, muzyka – 68 godzin, technika i plastyka – 68 godzin, etyka – 34 godziny. Oprócz tego 102 godziny poświęcone są na zajęcia wychowania fizycznego oraz 34 godziny na tzw. aktywność specjalną, której celem ma być rozwój indywidualności oraz harmonii ducha i ciała, a także zapewnienie lepszego życia i zbudowanie dobrych relacji międzyludzkich jednostki jako członka grupy (Ministerstwo Edukacji, Kultury, Sportu, Nauki i Techniki [MEXT] 2010).

w dyskursie można uznać model salarymana³ (Dasgupta 2005: 119). Postać salarymana scharakteryzować można najprościej jako heteroseksualnego pracownika korporacji należącego do klasy średniej (Roberson, Suzuki 2005: 5). Oczekuje się od niego lojalności, pracowitości, oddania i gotowości do poświęcenia (Dasgupta 2005: 123). Miller (2005: 37) dodaje, że pożądane cechy u mężczyzn to siła, niezawodność, umiejętność radzenia sobie oraz oddanie sprawie. Roberson i Suzuki (2005: 8) konkludują: „jeśli mężczyzna nie odniósł sukcesu w kontekście władzy, zwierzchnictwa i posiadania, nie może być nazywany ‘prawdziwym mężczyzną’”.

Termin „prawdziwy mężczyzna” pojawił się także w badaniu przeprowadzonym przez Mathews (2005). Autor wyodrębnił trzy grupy odpowiedzi na pytanie o sens życia zadane japońskim mężczyznom: życie dla pracy, życie dla rodziny, życie dla samego siebie. Są to również trzy typy męskości wyróżnione przez badacza (Ibidem: 109). Należy jednak zaznaczyć, że „życie dla rodziny” bywa rozumiane jako zapewnienie jedynie finansowego wsparcia. Jak pisze Mathews (Ibidem: 114): „część ze starszych Japończyków twierdziło, że żyje dla rodziny, jednocześnie prawie żaden z nich nie deklarował głębokiego związku emocjonalnego z rodziną”⁴. Jest to typowy dla drugiej połowy XX wieku sposób myślenia o męskości, odzwierciedlony w popularnym przysłowiu z lat 80-tych: Mężczyzna powinien być zdrowy i (przebywać) poza domem. „W wielu przypadkach mężowie/ojcowie będący salarymanami mieli we własnym domu jedynie status gości” (Kersten 1996, za: Taga 2005: 140).

Takie podejście ma swe korzenie w ludowej tradycji, według której „męskość skonstruowana jest w całkowitej opozycji do kobiecości [...] mówi się, że mężczyźni są dobrzy w jednych rzeczach (w sferze publicznej i w pracy), a kobiety w innych (w sferze domowej)” (Edwards 1989: 122, za Roberson, Suzuki 2005:8). Przekonanie to w dalszym ciągu cieszy się popularnością, chociaż ta na przestrzeni lat zdecydowanie maleje. W roku 1979 na pytanie: „Czy zgadzasz się ze stwierdzeniem, że mąż powinien pracować poza domem, a żona powinna strzec domostwa?” aż 75,6 % respondentów i 70,1% respondentek udzieliło odpowiedzi „zgadzam się” lub „raczej się zgadzam”, w roku 2014 było to odpowiednio 46,5% i 43,2% (Biuro Rządowe ds. Równego Traktowania Płci 2015).

³ W celu uproszczenia zastosowano wersję zapisu ogólnie przyjętą na Zachodzie. Wersja z zastosowaniem transkrypcji Hepburna: *sararīman*. Dosłowne tłumaczenie: człowiek-pensja.

⁴ Wszystkie tłumaczenia pochodzą od autorki.

Jednakże, jak pisze Ishii-Kuntz:

od jakiegoś czasu w opozycji do wyidealizowanego salarymana stoi „rodzinny mężczyzna”, który aktywnie uczestniczy w opiece nad dziećmi i obowiązkach domowych (dwóch niepłatnych „kobiecych” zadaniach). Pojawienie się różnych form męskości we współczesnej Japonii jest ewidentne dla niewielkiej, ale rosnącej grupy młodych mężczyzn. [...] Ten powstający fenomen wśród młodych ojców pozwala na zbadanie różnorodności męskości we współczesnej Japonii. [...] Opiekujący się dziećmi salarymanowie są jednocześnie zaangażowani w działania uważane za „męskie” i „kobiece”. Model salarymana i tradycyjnej definicji hegemonicznej męskości w Japonii nie potrafi opisać działań, w które zaangażowani są Ci mężczyźni (2005: 201, 212).

Potwierdzają to dane statystyczne. W 1996 r. w gospodarstwie domowym, w którym obydwój małżonków pracuje, na obowiązki domowe i opiekę nad dziećmi mężczyźni poświęcali średnio 20 minut dziennie, podczas gdy wartość ta dla kobiet wynosiła 4 godziny i 33 minuty. W badaniach z 2016 roku wartości te przedstawiają się odpowiednio: 46 minut oraz 4 godziny i 54 minuty⁵ (Biuro Statystyczne Rządu 2017).

Badania nad męskością w podręcznikach

Już ponad trzydzieści lat temu Wolfson (1989, za: Otlowski 2003) pisał:

[...] nauczyciele i twórcy podstaw programowych powinni być świadomi użycia seksistowskiego języka i seksistowskich uprzedzeń w materiałach wybranych do nauczania w szkole. Monitorowanie materiałów szkolnych pod względem inklinacji do seksizmu oraz rasizmu, a także jakichkolwiek innych językowych manifestacji uprzedzeń jest jak najbardziej odpowiedzialnością nauczycieli i zarządców (Wolfson 1989, za: Otlowski 2003).

W myśl tej zasady obecnie przeprowadzanych jest coraz więcej badań dotyczących zagadnienia męskości i kobiecości ukazujących w podręcznikach⁶.

Jeśli chodzi o badania nad genderowymi stereotypami zawartymi w podręcznikach japońskich, wiele z nich dotyczy podręczników do na-

⁵ Zaznaczyć przy tym należy, że czas poświęcony na pracę w 1996 r. wynosił 8 godzin 14 minut dla mężczyzn oraz 4 godziny 55 minut dla kobiet, a w 2016 r. odpowiednio 8 godzin 31 minut oraz 4 godziny 44 minuty dla żon.

⁶ Jednym z przykładów takich badań realizowanych w Polsce jest projekt *Gender w podręcznikach* (Chmura-Rutkowska, Duda, Mazurek, Sołtysiak-Łuczak 2016).

uki języka angielskiego używanych w Japonii (Sano, Iida, Hardy 2001; Otlowski 2003; Harashima 2005; Mineshima 2008; Nagatomo 2010), choć zdarzają się również badania nad podręcznikami szkolnymi.

Analizując wyniki badań nad stereotypami płciowymi w gimnazjalnych podręcznikach do przedmiotu „technika i gospodarstwo domowe”⁷ (Onda, Yoshin, Satō, Ōtake 2001), wnioskować można, że zawarty w nich obraz męskości to postać ojca pozostającego w zażyłych relacjach z dziećmi. Z kolei badania nad licealnymi podręcznikami do przedmiotu „gospodarstwo domowe” (Nakayama, Ishikawa, Ōzuka, Ōtake 2001; Ōzuka, Aoki, Okamura, Ōtake 2001) wykazują sporą liczbę stereotypów płciowych zawartych w materiale graficznym oraz opisach towarzyszącym ilustracjom. Zobrazowane tak życie rodzinne epatuje tradycyjnymi wzorcami płciowymi, gdzie kobiety zajmują się przygotowywaniem jedzenia, a mężczyźni odpoczywaniem, braniem kąpieli lub spożywaniem posiłków. Także Masuno (2008) dzięki analizie podręczników licealnych do przedmiotu „polityka i ekonomia” wykazała ich silny androcentryzm.

Z analizy powyższych badań wynika, że obraz męskości zawarty w podręcznikach szkolnych nie jest jednorodny. Mając jednak na uwadze niewielką liczbę przeprowadzonych do tej pory badań, nie można stwierdzić, jaki jest dominujący model.

Cel badań, materiał i metody badawcze

Cel i metody badawcze

Celem niniejszego badania była analiza wizerunku męskości zawartego w japońskich podręcznikach do pierwszej klasy szkoły podstawowej, umiejscowiona w kontekście zachodzących we współczesnej Japonii zmian wzorców ról płciowych.

W badaniu zdecydowano się zastosować metodę badawczą opartą na modelu analizy problemu seksizmu w podręcznikach do języka angielskiego według metodologii Porreci (1984), co pozwoliło na połączenie metod ilościowych i jakościowych. Do określania związków pomiędzy zmiennymi zastosowano test χ^2 przy poziomie istotności $p < 0,5$, o ile pozwalał na to typ danych. Prócz materiału tekstowego, na któ-

---

⁷ Zajęcia wprowadzone w 1958 r. w celu podwyższenia poziomu edukacji na temat technologii. Program zajęć to elementy techniki, informatyki, przygotowania do życia w rodzinie oraz wiedzy o sztuce.

rym opierała się analiza przeprowadzona przez Porrećę, do badań postanowiono włączyć również materiał graficzny, który, zwłaszcza w przypadku podręczników w języku japońskim, stanowi ich integralną część. Na nierozłączność tekstu i ilustracji wpływa w dużej mierze specyfika języka japońskiego. Jak pisze Wojciechowski (2011: 102):

[...] w językach dysponujących jednoznacznymi gramatycznymi wykładnikami osoby orzeczenia można mówić o jednowymiarowej strukturze ujawniania wartości osobowej. Wykładnikami takimi są najczęściej zaimki osobowe i/lub osobowe końcówki czasownika. W języku japońskim mamy do czynienia z wielowymiarowym kodowaniem wartości osobowej (2011: 102).

W badaniach nad wizerunkiem męskości (lub kobiecości) dodatkowo sprawę komplikują nieobligatoryjne użycie zaimków osobowych oraz brak rodzajów gramatycznych rzeczowników, co skutkuje wysoką kontekstowością języka japońskiego. Ten sam rzeczownik w zależności od towarzyszących mu komponentów może przybierać odmienne znaczenia, zwłaszcza jeśli chodzi o płeć przypisaną jego desygnatowi. Kolejne utrudnienie przynosi wielość zaimków pierwszoosobowych oraz różne ich zastosowanie w teorii oraz w praktyce. W niniejszym artykule przyjęto za Ide (1979), że zaimek *boku* stosowany jest przez chłopców, podczas gdy dziewczynki używają zaimka *watashi* lub jakiejś wersji swojego imienia w odniesieniu do pierwszej osoby (ja). Jednakże niektóre źródła (Wojciechowski 2011: 111; Huszcza, Majewski, Ikushima, Pietrow 2003: 182) zaimek *watashi* podają jako neutralny płciowo, co także brano pod uwagę w trakcie analizy.

Podczas analizy ilościowej zbadane zostały zatem:

- liczba postaci męskich PM występujących w materiale graficznym wraz z podziałem na postaci dziecięce i dorosłe;
- liczba i długość wypowiedzi PM, jak również liczba zdań poszczególnych typów (oznajmujące, pytające, rozkazujące, wykrzyknikowe) składających się na wypowiedzi;
- liczba występowania leksemów, których desygnatami są PM.

Dane te w zestawieniu z odpowiadającymi im danymi na temat postaci kobiecych [PK] pozwoliły znaleźć odpowiedź na pytanie, czy materiał graficzny oraz tekstowy zawarty w podręcznikach ukazuje równy udział PK i PM.

Warstwa ilustracyjna tekstu oraz treść wypowiedzi posłużyły do jakościowej analizy zaprezentowanych w podręcznikach przedstawień męskości. Uwzględniono następujące problemy badawcze:

1. Czy i jakiej treści stereotypy związane z płcią występują w podręcznikach?

2. W jakim stopniu wzorce męskości zaprezentowane w materiale badawczym odpowiadają koncepcjom tradycyjnego podziału ról i sfer funkcjonowania społecznego mężczyzn?

Materiał badawczy

Za materiał badawczy do niniejszego artykułu posłużyło siedem (co stanowi 18,92% z 37 zatwierdzonych przez MEXT w 2014 roku) podręczników, z których każdy odpowiadał innemu przedmiotowi szkolnemu⁸. Ich wybór oparto na materiale opracowanym w latach 1959–1996 przez Japan Textbook Research Center (Nakamura 1998), czyli statystykach częstotliwości wykorzystania konkretnych wydawnictw jako materiałów szkolnych⁹. Książki uwzględnione w niniejszej analizie to: podręcznik do języka narodowego *Kazaguruma*¹⁰ (Kai, Takagi 2017), podręcznik do kaligrafii *Shosha ichi nen* (Miyazawa 2017), podręcznik do matematyki *Atarashii Sansū* (Fujii 2017), podręcznik do życia codziennego *Seikatsu Minna nakayoshi* (Yōrō Kojima 2016), podręcznik do muzyki *Shōgakusei no ongaku 1* (Ohara 2017), podręcznik do techniki i plastyki *Tanoshii na Omoshiroi na Zugakōsaku* (Mizushima 2017) oraz podręcznik do etyki *Dōtoku 1 nen Hikaru toki* (Asakura 2017).

Wyniki analizy

Wyniki analizy danych ilościowych *Postaci męskie w materiale graficznym*

Badany materiał był bardzo bogaty w ilustracje. Jako że warstwa graficzna niejednokrotnie dominowała nad tekstem pisanym, tym ważniejsza zdaje się być analiza wizerunków PM ukazanych na ilustracjach.

Spośród 3079 wizerunków postaci zawartych w materiale badawczym 1509 (48,99%) przedstawiało PM, a 1485 (48,25%) PK. W pozostałych 85 (2,76%) wizerunkach nie można było zidentyfikować płci, gdyż stanowiły przedstawienie niemowląt lub uczniów/uczennic ukazanych tyłem bądź bokiem. Należy dodać, że w opisywanych podręcz-

⁸ Wśród dopuszczonych podręczników znalazło się pięć pozycji do języka japońskiego, sześć do kaligrafii, sześć do matematyki, aż po osiem pozycji do zajęć z życia codziennego oraz etyki i po dwie do zajęć z muzyki oraz zajęć techniczno-plastycznych (MEXT 2017).

⁹ Niestety w kolejnych latach nie prowadzono dalszych spisów.

¹⁰ W tekście zastosowano zasady transkrypcji Hepburna.

nikach graficzne przedstawienia pewnych zwierząt zostały również zaliczone w poczet PM.

W większości, bo aż w pięciu z siedmiu analizowanych książek, nieznacznie dominowały zobrazowania PM. Jedynymi wyjątkami były podręcznik do matematyki (111 wizerunków PM, 126 wizerunków PK) i podręcznik do życia codziennego (707 przedstawień PM, 736 przedstawień PK). Jednakże różnice procentowe liczby wyobrażeń PM i PK jedynie w jednej książce wynosiły więcej niż 8%, w podręczniku do kaligrafii, gdzie aż 60% (21 z 35) wizerunków należało do PM, podczas gdy procent zilustrowanych przedstawień PK wynosił 34,28%.

Wśród wszystkich wizerunków PM 178 przedstawiało dorosłe postaci męskie [DoPM], co stanowiło 5,78% przedstawień wszystkich osób oraz 11,8% wizerunków PM. Dla porównania w badanym materiale znalazło się aż 210 wyobrażeń dorosłych postaci kobiecych [DoPK], co stanowiło odpowiednio: 6,82% i 14,14%. Jednakże różnica ta nie była istotna statystycznie ($p > 0,05$), a takowe ujawniły się w ukazywaniu dziecięcych i dorosłych PK i PM dopiero na poziomie analizy poszczególnych podręczników. Sytuacja ta miała miejsce w trzech z siedmiu analizowanych podręczników, a mianowicie w podręcznikach do: matematyki (7 DoPM na 111 przedstawień PM, 27 DoPK na 126 przedstawień PK), życia codziennego (17 DoPM na 707 przedstawień PM, 41 DoPK na 736 przedstawień PK) oraz muzyki (17 DoPM na 116 przedstawień PM, 7 DoPK na 113 przedstawień PK). Przewaga DoPK nad DoPM ma swe źródło w nadreprezentacji liczbowej wizerunku nauczycielki wśród postaci dorosłych. Nadreprezentacja ta jest jednak umocowana w rzeczywistości, gdyż dla dzieci w pierwszej klasie szkoły podstawowej figura nauczycielki bądź nauczyciela jest, obok dorosłych członków rodziny, jednym z najważniejszych wzorców dorosłości. W Japonii zaś już od wielu lat odsetek nauczycielek w szkołach podstawowych jest wyższy niż nauczycieli i w roku 2018 wynosił 52,6% (MEXT 2018).

Otrzymane wyniki świadczą o nastawieniu autorów podręczników na pokazywanie bohaterów, z którymi utożsamiać się mogą uczniowie i uczennice pierwszej klasy szkoły podstawowej. W większości podręczników podział przedstawień pod względem płci można uznać za równościowy. Jednakże istotna statystycznie przewaga dziecięcych postaci męskich [DzPM] w podręczniku do matematyki¹¹ ujawnia inklinacje jego autorów do przyjmowania androcentrycznej wizji świata. Podobnie wyższa liczba DoPK, widoczna zwłaszcza w podręczniku do życia

---

¹¹ W podręczniku do matematyki znalazło się 105 wizerunków DzPM, 99 wizerunków DzPK oraz 7 przedstawień DoPM i 27 przedstawień DoPK.

codziennego¹², uwidacznia zastosowanie tradycyjnych schematów, według których opieka nad małymi dziećmi, w tym dziećmi w wieku wczesnoszkolnym, powinna przyspaść kobiecie.

Wypowiedzi postaci męskich

W całym materiale badawczym odnotowano 491 wypowiedzi¹³, na które składały się 761 zdania. PM wypowiedziały łącznie 347 zdań, zawartych w 220 wypowiedziach, co stanowiło 44,81% ogólnej liczby zdań oraz 45,60% ogólnej liczby wypowiedzi. W znacznym stopniu przeważały zdania oznajmujące (279 zdań; 80,4% wszystkich zdań wypowiedzianych przez PM), chociaż zdarzyły się również zdania pytające (37 zdań; 10,66%), rozkazujące (23 zdań; 6,63%) i wykrzyknikowe (8 zdań; 2,31%)¹⁴. Największą liczbę zdań sformułowanych przez PM zawierały podręczniki do życia codziennego (113 zdań) i do etyki (115 zdań). Jednak podczas gdy w podręczniku do życia codziennego 113 zdań przypisanych PM tworzyło aż 75 wypowiedzi, w podręczniku do etyki 115 zdań zawartych było jedynie w 46 wypowiedziach. Oznacza to, że wypowiedzi PM zamieszczone w podręczniku do etyki są znacznie dłuższe. Podręcznik ten zresztą jest jednym z dwóch w badanym materiale, gdzie liczba wypowiedzi PM była większa niż liczba wypowiedzi PK¹⁵. Z kolei wspomniany wcześniej podręcznik do życia codziennego to jedyna pozycja, w której stosunek liczby zdań do liczby wypowiedzi jest większy dla PM¹⁶. Wobec tego jest to jedyny podręcznik, w którym średnia długość wypowiedzi PM jest dłuższa niż długość wypowiedzi PK.

Podkreślić należy, że ogólna liczba wypowiedzi, jak i liczba zawartych w wypowiedziach zdań była większa dla PK (386 zdań w 245 wypowiedziach). Jednakże stosunek liczby zdań do liczby wypowiedzi w całym materiale badawczym, a zatem łącznie we wszystkich przeanalizowanych podręcznikach, jest prawie taki sam dla PK (1,57) i PM

---

¹² Podręcznik do życia codziennego zawierał 41 wizerunków DoPK, 17 DoPM, 695 DzPK i 690 DzPM.

¹³ W niniejszym artykule „wypowiedź” rozumiana jest jako jednorodny tekst przypisywany jednej postaci. Na wypowiedź może składać się jedno słowo, jedno zdanie lub też kilka zdań.

¹⁴ Dla PK dane te wynoszą odpowiednio: 386 zdań w 245 wypowiedziach, w tym 311 zdań oznajmujących, 34 pytające, 31 rozkazujących, 10 wykrzyknikowych.

¹⁵ Drugim podręcznikiem, w którym miała miejsca taka sytuacja był podręcznik do języka narodowego (27 wypowiedzi PM, 21 wypowiedzi PK).

¹⁶ Stosunek liczby zdań do liczby wypowiedzi w podręczniku do życia codziennego wynosi: dla PM: 1,51; dla PK: 1,42.

(1,58), a co za tym idzie, średnia długość wypowiedzi różni się jedynie nieznacznie. Również różnice w liczbie zdań poszczególnych typów nie okazały się istotne statystycznie ($p > 0,05$), co świadczy o równościowym podejściu autorów podręczników.

Leksemy odnoszące się do postaci męskich

W całym materiale badawczym wykryto 505 rzeczowniki odnoszące się do postaci ludzkich lub postaci zwierzęcych o wyraźnej charakterystyce płciowej. Desygnatami 256 (50,69%) z nich były PM, 217 (42,97%) PK, a 32 (6,34%) były neutralne płciowo. Wszystkie rzeczowniki odnoszące się do PM były powtórzeniami lub wariantami 44 leksemów, z których 30 stanowiło rzeczowniki własne będące imionami postaci występujących w materiale badawczym. 14 pozostałych leksemów to: *boku* (ja), *ojisan* (dziadek), *sensei* (nauczyciel), *otōsan* (ojciec), *kikori* (drwal), *ojisan* (wujek; dorosły mężczyzna spoza rodziny), *kamisama* (bóg), *onisan* (starszy brat), *otōto* (młodszy brat), *otoko no ko* (chłopiec), *mago* (wnuk), *otoko* (mężczyzna), *tabibito* (podróżnik), *daiku* (cieśla). Ich powtórzenia i różne formy pojawiły się w tekście 179 razy i stanowiły 35,52% ogólnej liczby analizowanych rzeczowników¹⁷. Obraz męskości wyłaniający się z przedstawionych przykładów jest silnie skoncentrowany wokół relacji rodzinnych oraz szkolnych.

Analiza jakościowa

Przedstawienia męskości w materiale graficznym

Przedstawienia dziecięcych postaci męskich

W analizowanym materiale graficzne przedstawienia DzPM nie wyróżniały się szczególnie wobec przedstawień dziecięcych postaci kobiecych [DzPK]. W większości stanowiły przedstawienia typowych uczniów i uczennic, co zapewne miało ułatwić identyfikację użytkowników podręczników z ich bohaterami. Jediną zauważalną różnicą była kwestia kolorów ubioru, czyli zdecydowanie częstsze występowanie koloru różowego wśród PK.

---

¹⁷ Rzeczowniki, których desygnatami były PK, występują w tekście 217 razy i są powtórzeniami lub wariantami 40 leksemów, spośród których 30 stanowiło imiona własne. Pozostałe 10 leksemów to: *watashi* (ja), *okāsan* (matka), *obāsan* (babcia), *onna no ko* (dziewczynka), *onēsan* (starsza siostra), *imōto* (młodsza siostra), *mago* (wnuczka), *onna* (kobieta), *obasan* (ciotka; dorosła kobieta spoza rodziny), *yukimusume* (śnieżna dziewczynka – postać z legend).

Przedstawienia dorosłych postaci męskich

W całym materiale badawczym znaleźć można 178 przedstawień DoPM, z czego 160 występuje w formie rysunkowej, a 17 to zdjęcia.

Najciekawszy pod względem prezentacji wyobrażenia męskości wydaje się podręcznik do życia codziennego. Jest to także publikacja, w której przedstawienia DoPM były najczęstsze (97 z 178). Prawie jedna trzecia wizerunków postaci (29) to wizje roli ojca, z których wyłania się obraz bardzo bliskiej relacji rodzinnej. Znajdujący się na ilustracjach ojcowie przykładowo zajmują się dziećmi, przygotowują posiłki, zmywają i odkurzają. Niektórzy znajdują także czas dla siebie, wypełniając go czytaniem gazet. Zdarzają się także przedstawienia ojców szykujących się do wyjścia do pracy.

Pozostałe postaci mogą zostać przyporządkowane do następujących ról: nauczyciel (w tym nauczyciel wspomagający oraz nauczyciel przedszkolny), dziadek, pracownik parku, starszy pan spędzający przyjemnie czas, robotnik, woźny, kucharz szkolny, ogrodnik, osoba odwiedzająca park, osoba ubijająca ryżowe kluski *mochi*, pracownik firmy, starszy pan – wolontariusz dbający o bezpieczeństwo, bibliotekarz, biegacz, rowerzysta, osoba wybielająca tkaniny, weterynarz. Poniekąd osobną kategorię stanowi sześć DoPM (oraz jedna DoPK) przedstawionych w rozdziale o zasadach bezpieczeństwa. Pięć z nich (i DoPK) pokazanych jest jako źródło potencjalnych zagrożeń, a tylko jedna – jako osoba godna zaufania.

Z omówionych przykładów wyłania się dość różnorodny obraz męskości. PM pełnią wiele ról, jednak dwiema dominującymi są funkcja ojca oraz nauczyciela. Co za tym idzie, idea męskości ukazana w podręczniku do życia codziennego opiera się na zapewnianiu poczucia bezpieczeństwa, łagodności, zaufaniu oraz bliskich relacjach z dziećmi.

Kolejny pod względem liczby występowania ilustracji DoPM jest podręcznik do etyki, w którym zamieszczono 34 wizerunki tych postaci. Przedstawione postaci można przyporządkować do jednej z dziewięciu ról: ojca, staruszka, nauczyciela, ogrodnika (w tym ogrodnika szkolnego), dziadka, boga, podróżnika, pracownika firmy, młodego mężczyzny. Najwięcej razy (osiem) pojawiła się postać ojca, która to zdaje się towarzyszyć dzieciom tak w życiu codziennym, jak i w najważniejszych chwilach. Potwierdzają to sceny posiłków w rodzinnym gronie, wspólnego oglądania zdjęć oraz ilustracje-zdjęcia, na których ojciec wspiera dziecko w rozpoczęciu nowego, szkolnego życia, czy kibicuje mu podczas zawodów sportowych. Te same sceny przypisane są do wizerunku dziadka, który na kartach podręcznika pojawia się pięć

razy. Co ważne, rodzinnym przedstawieniom DoPM zawsze towarzyszą przedstawienia DoPK, a więc matki i babci. Stosunkowo często (pięć razy) pojawiały się także postaci starszych panów, nieposiadających rodzinnych relacji z resztą przedstawionych na danej ilustracji bohaterów. Postaci te ukazano podczas różnych czynności, takich jak poranny spacer z psem, witanie nadchodzących uczniów, czy przeprowadzanie dzieci przez przejście dla pieszych. W książce zamieszczono także wizerunki starszego pana poruszającego się na wózku inwalidzkim oraz pędzącego na skuterze seniora-dostawcy jedzenia. Należy również zauważyć, że na wszystkich pięciu przedstawieniach nauczyciele mają szeroki uśmiech, co niewątpliwie świadczy o intencjach autorów ilustracji, czyli zakodowaniu w dzieciach postaci nauczyciela jako sympatycznego i godnego zaufania. Przedstawione przykłady pokazują, że wizerunek męskości zawarty na ilustracjach w podręczniku do etyki jest mało zróżnicowany. Dominują postaci ojca, dziadka i nauczyciela, a więc typy postaci najbliższe dzieciom, co oczywiście nie dziwi, biorąc pod uwagę analizowany materiał badawczy.

Mimo że w podręczniku do języka narodowego liczba przedstawień dorosłych postaci męskich wynosi 22, w większości (14 razy) są to wizerunki tylko dwóch postaci – staruszków z opowiadań *Omusubi Kororin* i *Ōkina kabu*. Pozostałe osiem osób to: trzech klientów sklepów, dwóch sprzedawców, dziadek, ojciec i nauczyciel. Co więcej, przedstawienia te wyrwane są z kontekstu, który stanowiłoby tło obrazka. Jedynie postać nauczyciela umieszczono w sytuacji szkolnej – nauczyciel, będący w pokoju nauczycielskim, obraca się ku wołającym go uczniom. Zawarte w podręczniku ilustracje nie są więc wystarczające, by zdefiniować zawartą w nim wizję męskości.

W pozostałych podręcznikach wizerunki DoPM zamieszono sporadycznie. W liczącym 17 przedstawień DoPM podręczniku do muzyki 16 z nich znajdowało się na zbiorowym zdjęciu z ceremonii otwarcia Igrzysk Olimpijskich w 2012 roku w Londynie. Siedemnasta ilustracja przedstawiała psa-policjanta. Z kolei w podręczniku do matematyki wśród postaci oczekujących na autobus znajduje się pięć DoPM. Przedstawieni są oni jako: mężczyzna na randce, mężczyzna czytający gazetę, mężczyzna wybierający się na ryby, pracownik firmy, tenisista. Oprócz tego w podręczniku zamieszczono wizerunek ojca podającego dzieciom napój do posiłku i nauczyciela WF-u. Natomiast w podręczniku do techniki i plastyki na dwóch ilustracjach pokazano wizerunek ojca, który spędza czas wraz z rodziną. W podręczniku do kaligrafii znalazła się tylko jedna ilustracja z DoPM, przedstawiająca kierowcę pociągu.

Wizerunek męskości zawarty w graficznych przedstawieniach zamieszczonych w analizowanym materiale badawczym wydaje się być tworem złożonym, według którego mężczyźni mogą pełnić wiele ról, w tym tę stereotypowo uważaną za wzór męskości – rolę pracownika firmy. Jednakże, najprawdopodobniej ze względu na przedmiot badań, jakim są podręczniki do pierwszej klasy szkoły podstawowej, dominującym obrazem męskości są w nich role ojca i nauczyciela. A zatem główne cechy przypisywane postaciom męskim to rodzinność, opiekuńczość i przyjazność.

Treść wypowiedzi postaci męskich *Wypowiedzi dziecięcych postaci męskich*

W czterech z siedmiu analizowanych podręczników wypowiedzi postaci dziecięcych [PD] nie były zbyt różnicowane płciowo. Doskonały przykład stanowi podręcznik do matematyki, w którym liczba wypowiedzi (49) PM dokładnie odpowiadała liczbie wypowiedzi PK. Wszystkie wypowiedzi PD stanowiły części zadań lub były odpowiedziami.

Treść wypowiedzi zawartych w podręczniku do życia codziennego również nie jest różnicowana pod względem płci postaci. Jediną różnicę stanowi liczba wypowiedzi: 107 dla PK, 75 dla PM. W tym przypadku trudno jednak w oparciu o owe wypowiedzi mówić o wykreowanym obrazie męskości. Zarówno chłopcy, jak i dziewczynki zadają wiele pytań odnośnie tematów znajdujących się na kartach podręcznika, wyrażają swoje pragnienia i opowiadają o własnych doświadczeniach.

Podobna sytuacja ma miejsce w podręczniku do języka narodowego, w którym w większości czytanek występowały zarówno PM, jak i PK. Co więcej, cechy, które po analizie jednej z czytanek można by zinterpretować jako cechy PM, w innych czytankach odnaleźć można u PK. Wyjątek stanowi zaledwie jedno z opowiadań, w którym występuje DoPM, toteż zostanie omówione w dalszej części niniejszego tekstu.

W podręczniku do kaligrafii jako wypowiedzi można zaklasyfikować jedynie cztery krótkie teksty stylizowane na wypracowania napisane przez dzieci. Tylko jeden z tekstów został napisany przez PM. Tekst ów traktuje o upodobaniu bohatera do podróży koleją, dzięki czemu może podziwiać różne krajobrazy. Pozostałe teksty opowiadają o upodobaniu bohaterki do pływania, odwiedzinach w oceanarium i uprawie rośliny z rodziny powojowatych.

Na tle pozostałych podręczników wyraźnie odznaczały się książki do muzyki oraz etyki. W podręczniku do muzyki większość (14 z 20) wypowiedzi PM stanowiły wypowiedzi maskotek-przewodników po podręczniku: misia Dana oraz kolegi żółędzia. Zastosowanie zaimka

boku oraz przyrostka grzecznościowego *kun* pozwalają zaklasyfikować te postaci jako DzPM i nie miały one swych kobiecych odpowiedników. Może to świadczyć o przypisaniu chłopcom takich cech jak posiadanie wiedzy i zapewnianie poczucia bezpieczeństwa.

W podręczniku do etyki wypowiedzi DzPM pojawiają się w 16 na 38 tekstów. W części tekstów płeć postaci nie wpływała na przypisywane jej cechy, jednak w pozostałych pojawiającą się PM można zaklasyfikować do jednej z następujących grup:

1. DzPM opowiadające o swych zażyłych relacjach z rodziną: *Sandoichhi da ne* (To jest kanapka, prawda?); *Boku to gohan* (Ja i gotowany ryż); *Ninensei ni naru yo* (Zostanę drugoklasistą).
2. DzPM, których zachowanie jest nieodpowiednie, jednak zmieniają się pod wpływem autorefleksji: *Sore de ii no ka na* (Czy tak powinno być?).
3. DzPM, których zachowanie jest nieodpowiednie, jednak zmieniają się pod wpływem wypowiedzi PK: *Pūru ni hairitai* (Chcę iść na basen); *Shippai shita tte* (Mówienie, że ktoś popełnił błąd); *Mado* (Okno).
4. DzPM, których zachowanie jest przyczyną moralnie właściwego zachowania DzPK: *Yamenasai yo* (Przestań!).
5. DzPM wykazujące się odwagą, wytrwałością lub przełamujące strach: *Sora o tobitai* (Chcę ulecieć w przestworza); *Ofurobasōji* (Sprzątnię łazienki); *Kokuban ga nikkori suru ka na* (Czy tablica się uśmiechnie?).
6. DzPM postępujące niewłaściwie, za co spotyka je kara: *Amefuri* (Pada deszcz).

W podręczniku do techniki i plastyki nie padają żadne wypowiedzi, czy to PM, czy PK.

Można zatem stwierdzić, że w większości podręczników zawarty został obraz ciekawego świata dziecka, nie poddający się podziałom na role płciowe. Jednak w tych pozycjach, w których możliwe jest przypisanie postaciom cech ze względu na płeć, męskość bohaterów dziecięcych przedstawiana jest jako dojrzałość do okazywania wdzięczności za poświęcony czas i wysiłek, jako wytrwałość, odpowiedzialność, samodzielność i umiejętność refleksji nad swoim zachowaniem.

Wypowiedzi dorosłych postaci męskich

Zawarte w podręcznikach wypowiedzi DoPM w większości nie pozwalały ustalić wykreowanego wizerunku męskości, głównie przez

względ na ich niewielką liczbę. Spośród 19 wypowiedzi 17 zamieszonych jest w podręczniku do etyki. Część z nich posiada jednak swe odpowiedniki w wypowiedziach PK (np. chwalenie syna przez ojca, matkę, dziadka i babcię w historyjce *Ninensei ni naru yo*). Natomiast w przypadku czterech opowiadań można mówić o wzorcu męskości zawartym w tekście. Pierwsze z nich *Pyonta o tasukete* (Uratujcie Pyontę) opowiada o akcji ratunkowej małego królika, w której DoPM obmyślają plan oraz przyjmują rolę wybawicieli. W drugim opowiadaniu *Takara no mori* (Las skarbów) dwie dość długie wypowiedzi¹⁸ należą do leśnika, który za pomocą przekazanej dzieciom wiedzy, przekonał je do bliższego kontaktu z naturą. W historii *Kin no ono Gin no ono* (Złoty topór, srebrny topór) występują jedynie DoPM: dwóch drwali oraz Bóg. Jeden z drwali wykazuje się skromnością i dobrocią, dzięki czemu otrzymuje nagrodę, drugi natomiast postępuje niewłaściwie, za co spotyka go kara. W tekście *Kokuban ga nikkori suru ka na* (Czy tablica się uśmiechnie?) pojawia się także, dodatkowo wzmocniona uśmiechem, pochwała wyrażona przez nauczyciela względem pełniącego swe obowiązki ucznia.

Pozostałe dwie wypowiedzi to zagrzewające do pracy zawołania z historii *Ōkina kabu* (Wielka rzepa)¹⁹ z podręcznika do języka narodowego. Nieliczne komunikaty dorosłych bohaterów męskich nie pozwalają w pełni nakreślić zawartego w podręcznikach wzorca męskości. Można jednak stwierdzić, że cechy przypisywane DoPM to odwaga, posiadanie wiedzy, skromność, przebiegłość oraz przyjazność.

Podsumowanie

W większości poddanych analizie podręczników obraz męskości był trudny do zidentyfikowania. Głównym powodem takiego stanu rzeczy było pierwotne przeznaczenie materiału badawczego jako podręczników szkolnych do pierwszej klasy szkoły podstawowej. Autorzy tych publikacji mieli zapewne na celu dostosowanie treści do wieku użytkowników, a co za tym idzie wykreowanie bohaterów i bohaterek, z którymi dzieci mogłyby się utożsamiać. Dlatego też motywem przewodnim zdaje się być obraz ciekawego świata dziecka, w którym niekoniczne jest różnicowanie płciowe. Jednakże niektóre podręczniki stano-

¹⁸ Składa się na nie osiem zdań.

¹⁹ Jest to przekład rosyjskiej bajki znanej także w Polsce: w oparciu o tę historię Julian Tuwim napisał wiersz *Rzepka*.

wiły wyjątek od tej reguły, dzięki czemu analiza zawartego w nich wizerunku mężczyzny była możliwa. Za materiał badawczy na płaszczyźnie graficznej posłużyły zwłaszcza podręczniki do etyki oraz do języka narodowego, natomiast materiał tekstowy najciekawiej prezentował się w podręczniku do etyki. Można stwierdzić, że zawarty w podręcznikach obraz męskości składa się prawie wyłącznie z cech pozytywnych. Postacie męskie odznaczają się więc takimi cechami jak: rodzinność, opiekuńczość, przyjazność, odwaga, posiadanie wiedzy, skromność, przebiegłość. Podstawowymi modelami męskości zdają się być role ojca oraz nauczyciela, pozostających w bliskich i przyjaznych stosunkach z dziećmi. Owe modele stoją w opozycji do tradycyjnego wzorca japońskiej męskości, wpisując się przy tym w nowy ideał „rodzinnego mężczyzny”.

Bibliografia

- Asakura Y., hoka (2017), *Dōtoku 1 nen Hikaru toki*, Mitsumura Toshō, Tōkyō.
- Naikakufu Danjo Kyōdō Sankakukyoku (2015), URL=http://www.gender.go.jp/about_danjo/whitepaper/h27/zentai/html/zuhyo/zuhyo01-02-10.html [accessed 30.09.2018].
- Sōmushō (2017), URL=<http://www.stat.go.jp/data/shakai/2016/pdf/youyaku2.pdf> [accessed 17.09.2018].
- Buchnat M., Chmura-Rutkowska I. (2016) *Edukacja wczesnoszkolna w klasach 1–3 – raport przedmiotowy*, [w:] *Gender w podręcznikach Projekt Badawczy. Raport*, t. II, I. Chmura-Rutkowska, M. Duda, M. Mazurek, A. Sołtysiak-Łuczak (red.), Fundacja Feminoteka, Warszawa: 32–89.
- Chmura-Rutkowska I., Duda M., Mazurek M., Sołtysiak-Łuczak A. (red.) (2016), *Gender w podręcznikach Projekt Badawczy. Raport*, t. I–III, Fundacja Feminoteka, Warszawa.
- Dasgupta R. (2005), *Creating Corporate Warriors: The “Salaryman” and Masculinity in Japan*, [in:] *Asian Masculinities*, K. Louie, M. Low (eds.), Routledge Curzon, New York: 118–134.
- Fujii N., hoka (2017), *Atarashii Sansū*, Tokyo Shoseki, Tōkyō.
- Ide S. (1979), *A Sociolinguistic Analysis of Person References by Japanese and American Children*, doi: [https://doi.org/10.1016/S0388-0001\(79\)80017-0](https://doi.org/10.1016/S0388-0001(79)80017-0) [accessed 17.07.2018].
- Harashima H.D. (2004), *Sexual Bias in an EFL Textbook: A Case Study*, URL=<http://jalt-publications.org/archive/proceedings/2004/E79.pdf> [accessed 17.09.2018].
- Huszczka R., Majewski J., Ikushima M., Pietrow J. (2003), *Gramatyka japońska. Podręcznik z ćwiczeniami*, t. II, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Ishii-Kuntz M. (2005), *Balancing Fatherhood and Work: Emergence of Diverse Masculinities in Contemporary Japan*, [in:] *Men and Masculinities in Contemporary Japan. Dislocating the Salaryman Doxa*, J.E. Roberson, N. Suzuki (eds.), Routledge Curzon, New York: 198–216.
- Iwabuchi K. (2002), *Recentering Globalization: Popular Culture and Japanese Transnationalism*, Duke University Press, Durham.

- Īzuka K., Aoki S., Okamura T., Ōtake M. (2001), *Analysis of Gender Biases in the Home Economics Textbooks in Senior High School (1): Home Management Area [in Japanese]*, "Journal of the Japan Association of Home Economics Education" 44(2): 127–136.
- Kai M., Takagi M., hoka (2017), *Kokugo ichi jō kazaguruma*, Mitsumura Toshō, Tōkyō.
- Kelts R. (2006), *Japanamerica: How Japanese Pop Culture Has Invaded the U.S.*, Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- Luke C., de Castell S., Luke A. (1983), *Beyond Criticism: The Authority of the School Text*, "Curriculum Inquiry" 13 (2): 111–127.
- Masuno N. (2008), *The Analysis of High School 'Political Economics' Textbooks From a Gender Perspective: Gender Messages as Hidden Curriculum*, "Journal of Gender Studies" 11: 73–89.
- Mathews G. (2005), *Can 'a Real Man' Live for His Family?: Ikigai and Masculinity in Today's Japan*, [in:] *Men and Masculinities in Contemporary Japan. Dislocating the Salaryman Doxa*, J.E. Roberson, N. Suzuki (eds.) Routledge Curzon, New York: 109–126.
- Monbu Kagaku Shō (2009), URL=http://www.mext.go.jp/a_menu/shotou/kyoukasho/010301.htm#06 [accessed 12.04.2018].
- Monbu Kagaku Shō (2010), *Shōgakkō shidō yōryō Ikiru chikara*, URL=http://www.mext.go.jp/a_menu/shotou/new-cs/youryou/syo/index.htm [accessed 12.04.2018].
- Monbu Kagaku Shō (2016), *Guidebook for Starting School. Procedures for Entering Japanese Schools*, URL=http://www.mext.go.jp/component/english/_icsFiles/afieldfile/2016/06/24/1303764_008.pdf [accessed 13.04.2018].
- Monbu Kagaku Shō (2017), *Shōgakkō yō kyōkasho mokuroku (Wykaz podręczników dopuszczonych do użytku dla szkół podstawowych)*, URL=http://www.mext.go.jp/a_menu/shotou/kyoukasho/_icsFiles/afieldfile/2017/04/26/1384989_001.pdf [dostęp z dnia 12.04.2018].
- Monbu Kagaku Shō (2018), *Heisei 30 nendo gakkō kihon chōsa (sokuhōchi) no kōhyō ni tsuite*, URL=http://www.mext.go.jp/component/b_menu/other/_icsFiles/afieldfile/2018/08/02/1407449_1.pdf [accessed 7.10.2018].
- Mineshima M. (2008), *Gender Representation in an EFL Textbook*, URL=http://nirr.lib.niigata-u.ac.jp/bitstream/10623/20259/1/13_121-140.pdf [accessed 10.09.2018].
- Miyazawa M., hoka (2017), *Shosha ichi nen*, Mitsumura Toshō, Tokio.
- Mizushima N., hoka (2017), *Tanoshii na Omoshiroi na Zugakōsaku*, Nihon Bunkyou Shuppan, Osaka.
- Nagatomo D.H. (2011), *A Critical Analysis of Gender Representation in an EFL Textbook*, [in:] "Journal of the Ochanomizu University English Society" 1: 53–61.
- Nakamura K. (hen) (1998), *Kyōkasho no hensan. Hakkō tō kyōkasho seido no hensan ni kan suru chōsa kenkyū*, Japan Textbook Research Center, Tōkyō.
- Nakayama S., Ishikawa S., Īzuka K., Ōtake M. (2001), *Analysis of Gender Biases in the Home Economics Textbook in Senior High School (2); Clothing/Nutrition/Housing are [in Japanese]*, "Journal of the Japan Association of Home Economics Education" 44(2): 137–145.
- Ohara K., hoka (2017), *Shōgakusei no ongaku 1*, Kyouiku Geijutsu Sha, Tōkyō.
- Onda M., Yoshino M., Satō A., Ōtake M. (2001), *Analysis of Gender Biases in Industrial Arts and Home Economics Textbooks in Junior High School: Home Economic Area [in Japanese]*, "Journal of the Japan Association of Home Economics Education" 44(2): 117–126.
- Otlowski B.Ed. (2003), *Ethnic Diversity and Gender Bias in EFL Textbooks*, URL=<http://asian-efl-journal.com/june03.otlowski.pdf> [accessed 15.09.2018].

- Popow M. (2014), *Wizerunek męskości w podręcznikach języka polskiego w gimnazjum. Odczytanie postkolonialne*, „Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja” 65(1): 73–91.
- Porreca K. (1984) *Sexism in Current ESL Textbooks*, “TESOL Quarterly” 18 (4): 705–724.
- Wojciechowski B. (2011), *Nadawca i adresat w języku japońskim. W kręgu semiotyki kulturowej i pragmatyki komunikacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Roberson J.E., Suzuki N. (2005), *Introduction*, [in:] *Men and Masculinities in Contemporary Japan. Dislocating the Salaryman Doxa*, J. E. Roberson, N. Suzuki (ed.), Routledge Curzon, New York: 1–19.
- Sano F., Iida M., Hardy T. (2001), *Gender Representation in Japanese EFL Textbooks*, URL=<http://jalt-publications.org/archive/proceedings/2001/899.pdf> [accessed 17.09.2018].
- Taga F. (2005), *Rethinking Male Socialization: Life Histories of Japanese Male Youth*, [in:] *Asian Masculinities*, K. Louie, M. Low (ed.), Routledge Curzon, New York: 137–154.
- Yōrō T., Kojima K. sono ta (2016), *Seikatsu Minna nakayoshi*, Kyoiku-Shuppan, Tōkyō.